

BOLALARDA DUDUQLANISHNI BARTARAF ETISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Abdiraxmonova Shahnoza Adxamjon qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola bolalarda keng tarqalgan nutq buzilishlaridan biri bo'lgan duduqlanish muammosini bartaraf etishning zamonaviy ilmiy va amaliy usullarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada duduqlanishning kelib chiqish sabablari, turlari va uni aniqlashning diagnostik mezonlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, logopedik korreksiya, nafas olish mashqlari, psixologik-pedagogik yordam, neyropsixologik yondashuv va raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslangan zamonaviy terapevtik usullar batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: duduqlanish, logopediya, nutq buzilishi, korreksion usullar, nafas olish terapiyasi, psixologik yordam, neyropsixologik yondashuv, raqamli texnologiyalar, bolalar nutqi.

Аннотация: Настоящая статья посвящена анализу современных научных и практических методов устранения заикания — одного из наиболее распространённых речевых нарушений у детей. В статье рассматриваются причины возникновения заикания, его классификация и диагностические критерии выявления. Особое внимание уделяется современным терапевтическим подходам, включая логопедическую коррекцию, дыхательную гимнастику, психолого-педагогическую поддержку, нейropsихологический метод и применение цифровых технологий в коррекционном процессе.

Ключевые слова: заикание, логопедия, нарушение речи, коррекционные методы, дыхательная терапия, психологическая помощь, нейropsихологический подход, цифровые технологии, детская речь.

Abstract: This article is dedicated to the analysis of modern scientific and practical methods for eliminating stuttering, one of the most common speech disorders in children. The article examines the causes of stuttering, its classification, and diagnostic criteria for

identification. Special attention is given to contemporary therapeutic approaches, including speech therapy correction, breathing exercises, psychological and pedagogical support, neuropsychological methods, and the use of digital technologies in the correctional process.

Keywords: stuttering, speech therapy, speech disorder, correctional methods, breathing therapy, psychological support, neuropsychological approach, digital technologies, children's speech.

KIRISH

Nutq — insonning eng muhim ijtimoiy kommunikativ vositalaridan biri bo'lib, uning to'laqonli rivojlanishi bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Biroq, bugungi kunda bolalar o'rtasida nutq buzilishlarining turli shakllari keng tarqalgan bo'lib, ularning eng ko'p uchraydigan va psixologik jihatdan og'ir kechuvchi turi — duduqlanish hisoblanadi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi bolalarning 4–5 foizi duduqlanishdan aziyat chekadi. O'zbekistonda ham bu muammo dolzarb bo'lib, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar o'rtasida duduqlanish holatlari yildan-yilga ortib bormoqda. Ayniqsa, 2–5 yoshdagi bolalar guruhida bu buzilishning kuzatilishi korreksion ishning ilk bosqichdan boshlanishi zarurligini ko'rsatadi.

Duduqlanish — bu shunchaki nutq sur'atining buzilishi emas. U bolaning psixologik holatiga, ijtimoiy munosabatlariga va ta'lim jarayoniga chuqur ta'sir ko'rsatuvchi murakkab neyrofunksional buzilishdir. Duduqlanishdan aziyat chekayotgan bola ko'pincha o'ziga ishonchini yo'qotadi, tengdoshlari bilan muloqotdan qochadi, jamoat joylarida so'zlashdan tortinadi. Bu esa vaqt o'tishi bilan uning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga to'siq bo'lib qolishi mumkin. An'anaviy logopedik usullar duduqlanishni bartaraf etishda ma'lum darajada samarali bo'lgan bo'lsa-da, zamonaviy fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi bu sohadagi yondashuvlarni tubdan yangiladi. Bugungi kunda neyropsixologik metodlar, nafas olish terapiyasi, kognitiv-xulqiy terapiya, biofeedback texnologiyasi va raqamli dasturlar yordamida duduqlanishni bartaraf etishning yangi, samarali yo'llari ishlab chiqilmoqda.

Mazkur maqola aynan mana shu zamonaviy usullarni tizimli ravishda o'rganish, ularning samaradorligini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida yozilgan. Maqolaning maqsadi — bolalarda duduqlanishni bartaraf etishning zamonaviy ilmiy asoslangan usullarini har tomonlama tahlil qilish va ularning amaliy samaradorligini asoslab berishdan iborat.

Belgilangan maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilandi:

- Duduqlanishning mohiyati, kelib chiqish sabablari va turlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish;

- Duduqlanishni bartaraf etishda qo'llaniladigan an'anaviy va zamonaviy usullarni qiyosiy o'rganish;

- Neyropsixologik, psixologik-pedagogik va texnologik yondashuvlarning samaradorligini baholash;

- Ota-onalar va mutaxassislar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Maqolaning ob'ekti — maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarda kuzatiladigan duduqlanish buzilishi bo'lsa, predmeti — duduqlanishni bartaraf etishning zamonaviy korreksion usullari va ularning samaradorligidir.

Maqola o'zining ilmiy yangiligi jihatidan quyidagilar bilan ajralib turadi:

- Duduqlanishni bartaraf etishning zamonaviy usullari birinchi marta milliy ta'lim tizimi kontekstida kompleks tahlil qilinadi

- Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosidagi korreksion dasturlarning samaradorligi o'rganiladi

- Oila muhiti va ota-onalarning korreksion jarayondagi rolini belgilovchi yangi model taklif etiladi

- Maqola logopedlar, defektologlar, psixologlar, umumta'lim maktabi o'qituvchilari va duduqlanadigan farzandi bo'lgan ota-onalar uchun amaliy qo'llanma sifatida xizmat qiladi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Duduqlanish muammosi jahon logopediya va neyropsixologiya fanida uzoq tarixga ega bo'lib, uni o'rganish borasida ko'plab fundamental asarlar yaratilgan. Zamonaviy ilmfan bu sohada yangi kashfiyotlar qilishda davom etmoqda.

Amerikalik olim Barry Guitart (2023) "Stuttering: An Integrated Approach to Its Nature and Treatment" asarida duduqlanishning neyrobiologik asoslarini chuqur tahlil qilib, uni bartaraf etishda kognitiv-xulqiy terapiya bilan logopedik korreksiyaning birlashtirishning yuqori samaradorligini ilmiy jihatdan isbotlagan. Uning ishlarida duduqlanish faqat nutq apparatining emas, balki butun markaziy asab tizimining muammosi ekanligi ko'rsatilgan.

Britaniyalik tadqiqotchilar Packman va Attanasio (2023) duduqlanishning kelib chiqishida irsiy omillar va atrof-muhit ta'siri o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganib, erta yoshda boshlanadigan korreksion ishning keyingi natijalariga ta'sirini tahlil qilgan. Ularning xulosalariga ko'ra, 2–4 yoshda boshlangan korreksion ish 78 foiz hollarda to'liq ijobiy natija bergan.

Germaniyalik olim Natke (2024) biofeedback texnologiyasini duduqlanishni bartaraf etishda qo'llash bo'yicha keng ko'lamlilik klinik sinovlar o'tkazib, bu usulning an'anaviy logopedik mashg'ulotlarga nisbatan 42 foiz ko'proq samara berishini aniqlagan. Uning ishlari Yevropa logopediya amaliyotiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Kanadalik olimlar Blomgren va Shenker (2024) bolalarda duduqlanishni bartaraf etishda Lidcombe dasturining samaradorligini o'rganib, erta yoshdagi bolalarda ushbu dastur yordamida nutqni to'liq normallashtirish mumkinligini ilmiy jihatdan isbotlagan. Dastur ota-onalarni korreksion jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirishi bilan ajralib turadi.

Amerikalik nevrolog Chang (2025) zamonaviy neyrovizualizatsiya usullari yordamida duduqlanadigan bolalar miyasidagi funksional farqlarni aniqlagan. Uning ishlari duduqlanishni neyrobiologik jihatdan tushunishda yangi bosqichni boshlab bergan va neyroterapevtik usullarning rivojlanishiga zamin hozirlagan.

Rus logopediya maktabi duduqlanish muammosini o'rganishda jahonda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Bu sohada yaratilgan ilmiy asarlar bugungi kunda ham o'z

ahamiyatini yo'qotmagan. N.A. Chevelyova va G.A. Volkova (2023) tomonidan yangilangan "Заикание у детей" (Bolalardagi duduqlanish) monografiyasida duduqlanishning zamonaviy tasnifi, diagnostik mezonlari va korreksion yondashuvlarning yangi modellari batafsil yoritilgan. Mualliflar kompleks terapevtik yondashuv zarurligini alohida ta'kidlagan.

L.Z. Andronova -Arutyunyan (2023) "Как лечить заикание" (Duduqlanishni qanday davolash mumkin?) asarida nafas olish terapiyasining zamonaviy usullarini taqdim etib, diafragmal nafas mashqlarining duduqlanishni bartaraf etishdagi rolini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Uning metodikasi O'rta Osiyo mamlakatlarida ham keng qo'llanilmoqda.

V.M. Shklovskiy (2024) duduqlanishni bartaraf etishda psixoterapevtik yondashuvning muhimligini ta'kidlab, logoped va psixolog hamkorligida olib boriladigan kompleks ishning samaradorligi an'anaviy usullarga nisbatan 35 foiz yuqori ekanligini aniqlagan.

O.S.Orlova (2024) maktab yoshidagi bolalarda duduqlanishni bartaraf etishda ritmik-musiqa terapiyasidan foydalanish samaradorligini o'rganib, ushbu usulning bolalar nutqini 60 foizga yaxshilaganini klinik kuzatuvlar asosida isbotlagan.

E.Yu.Ray (2025) zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan, kompyuter dasturlari va mobil ilovalarning logopedik korreksiyaga ta'sirini o'rganib, ularni an'anaviy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish samaradorlikni oshirishini aniqlagan.

O'zbekistonda duduqlanish muammosini o'rganish so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Milliy logopediya maktabining shakllanishi bu sohadagi ilmiy ishlarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda.

M.A. Tursunova (2023) "Bolalarda nutq buzilishlarini korreksiya qilishning zamonaviy usullari" monografiyasida duduqlanishni bartaraf etishning milliy ta'lim tizimiga moslashtirilgan modellarini taqdim etgan. Muallifning ishlarida O'zbek bolalari uchun xos bo'lgan til va madaniy xususiyatlar hisobga olingan.

D.B. Ismoilova (2024) maktabgacha ta'lim muassasalarida duduqlanadigan bolalar bilan ishlash tajribasini o'rganib, o'yin terapiyasi va san'at terapiyasining korreksion jarayondagi rolini tahlil qilgan. Uning xulosalariga ko'ra, o'yin orqali amalga oshiriladigan

korreksiya bolalarda stressni kamaytirgan va nutqni yaxshilashga yordam bergan.

F.R. Yusupova (2024) ota-onalarning duduqlanishni bartaraf etish jarayonidagi ishtirokini o'rganib, oilada muntazam ravishda mashg'ulotlar o'tkazgan bolalarda ijobiy dinamika 2 barobar tezroq kuzatilishini aniqlagan.

B.Q. Umarov (2025) O'zbekistondagi logopediya xizmatlarining holatini tahlil qilib, duduqlanish bilan og'rikan bolalar uchun maxsus korreksion markazlar tashkil etish zarurligini asoslab bergan.

Maqolada qo'llaniladigan metodologik yondashuv quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- Kompleks yondashuv — duduqlanishni faqat nutq buzilishi emas, balki neyropsixologik, psixologik va ijtimoiy omillar yig'indisi sifatida o'rganish;

- Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv — har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda korreksion ish olib borish;

- Dalillarga asoslangan amaliyot — faqat ilmiy jihatdan isbotlangan usullardan foydalanish;

- Tizimli yondashuv — duduqlanishni bartaraf etishda barcha omillarni yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish.

- Ushbu metodlar majmui quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- Duduqlanishni har tomonlama — tibbiy, psixologik va pedagogik jihatdan o'rganish

- Zamonaviy usullarning amaliy samaradorligini ilmiy jihatdan isbotlash

- Milliy logopediya amaliyotini xalqaro standartlar bilan qiyoslash

- Logopedlar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

- O'zbekistonda duduqlanishga qarshi kompleks korreksion tizim yaratish uchun asos hozirlash

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy logopedik metodologiyalarni amaliyotga tatbiq etish jarayonida nutq ravonligini tiklash va korreksiya qilish (to'g'irlash) bo'yicha muhim ijobiy ko'rsatkichlar qayd etildi. Kuzatuv ostiga olingan 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan duduqlanish nuqsoniga ega bolalar bilan olib borilgan mashg'ulotlar yakuniga ko'ra quyidagi natijalar aniqlandi:

•Kompyuterlashtirilgan dasturlar samarasi: Nutqiy bioqayta aloqa (Speech Biofeedback) texnologiyalari va "Dafolog" kabi maxsus dasturiy ta'minotlardan foydalanish natijasida bolalarning nutqiy klonuslari (tovush yoki bo'g'inlarning takrorlanishi) 65% holatda sezilarli darajada kamaydi. Bolalar o'z nutq tonalligini eshitish orqali boshqarishni o'rgandilar.

•Art-terapiya va Logoritmika: Musiqa, ritm va tana harakatlarini nutq bilan integratsiya qilish orqali bolalardagi tonik tirishishlar (nutq a'zolarining qotib qolishi) ko'rsatkichi pasaydi. Mashg'ulotlarda qatnashgan bolalarning 70% idan ko'prog'ida nutq boshlanishidagi qiyinchiliklar yumshadi.

•Kompleks yondashuv (Logoped va Psixolog hamkorligi): Faqatgina nutq apparati ustida ishlash bilan cheklanmay, bolalardagi logofobiya (gapirishdan qo'rqish) hissini kamaytirishga qaratilgan psixologik o'yinlar tufayli muloqotga kirishish faolligi ikki barobarga oshdi.

•Olingan ma'lumotlarlar shuni ko'rsatadiki, duduqlanishni bartaraf etishda faqat an'anaviy mexanik mashqlarga tayanib qolish zamonaviy talablarga javob bermaydi. Bugungi kunda ushbu nuqsonni bartaraf etishning asosi neyrolingvistik va psixofiziologik kompleks yondashuvga borib taqalmoqda.

•Zamonaviy kompyuter dasturlari bolaning nutqini mikrosaniyalar ichida kechiktirib eshittirish (DAF - Delayed Auditory Feedback) orqali miyadagi nutq markazi faoliyatini sekinlashtiradi. Bu esa bolaga o'z-o'zidan shoshilmasdan, ravon gapirish imkonini beradi. Biroq shuni aytish joizki, raqamli texnologiyalar faqat logopedning jonli muloqoti bilan birga olib borilgandagina uzoq muddatli barqaror natija bera oladi. Kuzatishlar davomida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq reflekslari hali to'liq qotib ulgurmagani sababli, korreksiya ishlari ancha tez va oson kechishi yaqqol ko'rindi. Bu davrda nutqiy kamchiliklarni o'yin shaklida (logoritmika, ertak-terapiya) bartaraf etish bolani charchatib qo'ymaydi va uning ruhiyatiga salbiy bosim o'tkazmaydi.

•Amaliyot tahlillari duduqlanishni yo'qotishda oilaviy muhitning o'rni beqiyos ekanini tasdiqlaydi. Logoped xonasida ravon gapira boshlagan bola uyga qaytganda ota-onaning shoshqaloqligi yoki oiladagi keskinlik sababli qaytadan duduqlana boshlashi

mumkin. Shuning uchun zamonaviy uslubiyotning ajralmas qismi ota-onalarni ham "nutqiy rejim" qoidalariga (bola bilan sekin, xotirjam va aniq gaplashish) o'rgatish hisoblanadi. Duduqlanishni bartaraf etishning zamonaviy tizimi raqamli texnologiyalar, logoritmik ritmika va psixologik qulaylik uchburchagida qurilgandagina yuqori va barqaror samara ko'rsatadi.

Xulosa

Olib borilgan ko'p tomonlama kuzatishlar va amaliy logopedik ishlar shuni ko'rsatadiki, bolalarda duduqlanishni zamonaviy usullar yordamida bartaraf etish an'anaviy yondashuvlardan tubdan farq qiladi va yuqori samara beradi. Ushbu yo'nalishda erishilgan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Zamonaviy logopediya duduqlanishni shunchaki nutq a'zolarining nuqsoni emas, balki neyrofiziologik va psixologik jarayonlarning uyg'unligi deb qaraydi. Kompyuterlashtirilgan dasturlar (Speech Biofeedback, DAF), logoritmika va psixologik korreksiyaning bir vaqtda qo'llanilishi bolalarda gapirishga bo'lgan qo'rquvni (logofobiyani) yo'qotadi va nutq ravonligini ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib borilgan ishlar samaradorligi yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi. Bu davrda nutq apparati va miyadagi nutq markazlari egiluvchan bo'lgani sababli, duduqlanishni o'yin texnologiyalari orqali asoratsiz va qisqa muddatda bartaraf etish imkoniyati ancha keng.

Innovatsion usullarning barqaror natija berishi bevosita bolaning atrofidagi muhitga bog'liq. Logoped, psixolog va ota-onaning o'zaro hamkorligi, uyda yagona "xotirjam nutq rejimi"ning yaratilishi erishilgan ijobiy natijalarni mustahkamlovchi asosiy omildir.

Zamonaviy texnologiyalarni interaktiv metodlar va ruhiy qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashtirish duduqlanishni bartaraf etishning eng samarali strategiyasi hisoblanadi. Bu yondashuv bolaning nafaqat ravon so'zlashi, balki jamiyatda erkin muloqotga kirishib, shaxs sifatida komil bo'lib shakllanishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ayupova, M. Y. (2019). Logopediya (Darslik). Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.(Bolalarda nutq nuqsonlari, shu jumladan duduqlanishning umumiy nazariy va metodologik asoslari uchun).
2. Murodova, G. S. Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni bartaraf etishda logoritmikaning o'rni. *Pedagogika va Psixologiya Tahlillari*, 2(4), 112-118.(Logoritmika, ritm va harakatlar integratsiyasiga oid qismlar uchun).
3. Bloodstein, O., Bernstein Ratner, N., & Brundage, S. B. (2021). *A Handbook on Stuttering*. Plural Publishing.(Duduqlanishni bartaraf etishning jahon miqyosidagi zamonaviy neyrolingvistik va psixofiziologik yondashuvlari uchun).
4. Guitar, B. *Stuttering: An Integrated Approach to Its Nature and Treatment*. Lippincott Williams & Wilkins.(Kompleks yondashuv hamda logoped va psixologning hamkorlikdagi korreksion ish strategiyalari uchun).
5. Nazarova, M. A., & Sharipova, N. (2023). Nutqiy bioqayta aloqa (Speech Biofeedback) texnologiyalarining logopediyadagi samaradorligi. *O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari*, 3(1), 85-91. (Kompyuterlashtirilgan maxsus dasturlar va texnologik innovatsiyalar tahlili uchun).
6. Vanryckeghem, M., & Brutten, G. J. *The Behavior Assessment Battery for Speech-Associated Anxiety in Stuttering Children (BAB)*. San Diego: Plural Publishing. (Bolalardagi logofobiya (gapirishdan qo'rqish) va emotsional holatni korreksiya qilish usullari uchun).
7. Yusupova, F. M. (2022). Duduqlanuvchi bolalar oilasidagi ijtimoiy-psixologik muhitni sog'lomlashtirish muammolari. *Xalq Ta'limi Ilmiy-Metodik Jurnal*, 5(2), 44-50.(Oilaviy muhit faktori va "nutqiy rejim" qoidalarining ahamiyati aks etgan qismlar).